

המקור בפרשה: אביך ציוה לפני מותו (נ טז), מכאן שמצוה לקיים דברי המת (אברבנאל פמ"ט).

מסביב לשולחן

עורך - הרב שלמה רוזנשטיין

עלון שבועי לבני הישיבות סביב נושא מהפרשה בעיון בהלכה באגדה ובמוסר

משולחן גבוה

הרב מאיר שולביץ

עיקרי הענין

מִדֵּן רֹאשׁ הַיְשִׁיבָה הַגֵּר"ג אֲדֻלְשֵׁטִין שְׁלִיט"א

בגדר מצוה לקיים דברי המת

גיטין י"ד א, רד"ה "דמית נותן, לאחר שמסרן לשליח מת ועדיין מקבל חי, הלכך משעת מיתת הנותן זכה המקבל משום דמצוה לקיים דברי המת ואפילו היה בריא", ומבואר בדברי רש"י, [וכן משמע בסוגיא הכא] דמצוה לקיים דברי המת, לא הוי ענינא של מצוה בעלמא, אלא הוי ענינא של הקנאה. וצ"ב לדעת הסוברים דמצוה לקיים דברי המת הוי מצוה בעלמא (וכמבואר בר"ן בגיטין דף י"ג, שביתומים קטנים אין מצוה לקיים דברי המת, כיון שלא בני מצוה ניהו. וכמ"כ מצינו ברמ"א (רנב ב), שאם קדמו היורשין ומכרו מה שעשו עשו, ומשמע שמצוה לקיים דברי המת אינה פועלת זכייה אלא הוי מצוה בעלמא, והארכנו בזה בשיעורי גיטין י"ג ע"א).

והנראה לומר בדעתם, דגם לדעתם דלא הוי הקנאה אלא מצוה, מ"מ לא הוי מצוה לשמים אלא הוי מצוה לחבירו, והיינו דאית ליה זכות ממונית לתבוע ממנו שיקיים הך מצוה, ולהכי כיון דאית ליה זכות ממונית בדבר, שפיר שייכא ביה ירושה. [ואמנם בדעת רש"י אין נראה דנקט כן, דפשטות לשונו משמע דהוי זכייה גמורה].

ומצינו כמ"כ גבי חזרת ריבית, דהנה יש איסור על המלוה ליקח הריבית, ואם עבר ולקח, יש עליו חיוב חזרת ריבית, והנה מצינו דאיכא גזה"כ דירושיו פטורים מהך חיוב, ולכא' הא הוי ממנו דהלואה, ובכלל לא ירשו זאת, ואי' בזה בראשונים דנאמר בהך גזה"כ דמלוה שלקח ריבית, דאית ליה זכייה בריבית, ולהכי שפיר שייכא ביה ירושה, ולפי"ז מתבאר דענינא דחזרת ריבית לא הוי מצד דהוי ממנו דהלואה, אלא הוי ענינא דמצוה, והך מצוה איכא רק עליו ולא על יורשיו.

[וגם היכא דהריבית נאבדה מן העולם, דחייב לשלם לו ממון אחר, אין הפשט דהוי חוב ממון ממש, אלא הוי רק ענינא דמצוה, ולהכי לא נשתעבדו נכסיו, ולהכי אי אפשר לאחר מיתתו למיגבי מנכסיו].

ואמנם אף דהוי רק מצוה, מ"מ מצינו בזה בשו"ע דאם הלואה תובע אותו, דשפיר מצי לחייבו בשבועת היסת, או בשבועה דאורייתא ע"י עד אחד, ואף דבנשבע לחבירו שיתן לו מתנה, דבר פשוט דלא מצי חבירו לתבועו ולהשביעו, דלא הוי בעל דבר כלל. ומבואר בזה בגדר הך מצוה דחזרת ריבית דלא הוי מצוה לשמים כמו שבועה, אלא הוי מצוה לחבירו, והיינו דאית ליה לחבירו זכות ממונית לתבועו לקיים המצוה, ולהכי שפיר הוי בעל דבר להשביעו.

ועוד מצינו בזה בכל בו, דאם מת הלואה דשפיר עובר חיובו דהמלוה ליורשי הלואה, והנה בדגול מרבבה (יו"ד קס) אי' דהוא לא כפשוטו אלא הוי רק מצד מדת חסידות, ואמנם להנ"ל שפיר י"ל דהוי כפשוטו, והיינו דהא כיון דאית ליה ללוה זכות ממונית בדבר, דשפיר שייכא ביה ירושה, וכמו דמצינו דמצי להשביעו. (שיעורי רבי גרשון גיטין)

הירושה לפי ערכאות, ממילא אם לא יעשה צוואה יחלקו את רכושו בהתאם לחוקי המדינה. ולא תמיד זה רצונו. וחמור מכך, החוק נוגד בכמה וכמה פרטים יסודיים את חוקי התורה. וכל מה שנקבע בחוק בניגוד לחוקי התורה, נחשב ע"פ התורה כגזל לכל דבר. וכמובן שאין אדם שומר תורה רוצה שכך יעשה בעיזבונו. ולכן ברוב המקרים והאופנים ראוי לכל אדם בהתקרב ימי הזקנה לכתוב צוואה מסודרת וכשרה, כדי להסדיר את חלוקת רכושו ע"פ רצונו. השינויים הבולטים בין חוקי התורה לחוק המדינה הם:

א. ע"פ חוקי התורה ה**בן יורש ולא הבת**. ב. ע"פ חוקי התורה ה**בעל יורש את אשתו ברכוש** הקיים בפועל, אבל לא בזכויות שאינם קיימים בזמן הפטירה, כמו הלוואות או פיקדונות בנקים [לדעת רוב הפוסקים] וכדו'. ואילו אשה כלל אינה יורשת את הבעל. אבל זוכה לאחר פטירת הבעל בזכויות שונות כמו מזונות ומדור וכו'. וע"פ חוק המדינה קיימת ירושה ה**דדית**. ג. ע"פ חוקי התורה ה**יורשים הם רק קרובים ביולוגיים ולא מאומצים**, ואילו ע"פ חוקי המדינה גם מאומצים יורשים אותו דבר. ד. גם בנושא הצוואה יש שוני מהותי בין חוקי התורה לחוקי המדינה. ע"פ חוק המדינה הדבר העיקרי הוא "רצון המנוח", ודי שבית המשפט ישתכנע שזה היה רצונו. ע"פ חוקי התורה אין די לשכנע שזה היה "רצון המנוח", **אלא צריכים גם "גמירות דעת" לביצוע המתנה**, וזה מתבטא רק בקנין כשר ע"פ ההלכה.

ד. **מתנת שכיב מרע**. גם ע"פ חוקי התורה יש יוצא מן הכלל שאינו צריך קנין רגיל. וזה "מתנת שכיב מרע" כאשר האדם מוטל על ערש דוויו. ומיראתו מהקרוב ובא, הוא מחלק את כל נכסיו. במצב קשה זה חז"ל מצאו לנכון להקל מהמנוח את דרישת הקנינים, ודי בדיבורו בלבד. וזאת מחמת שעתו הטרופה בלאו הכי.

ה. **ירושת הבת וירושת אשתו**. אם רוצה האדם שכן או בת זוגו ירשו את כל נכסיו או חלקם, או שגם הבנות יטלו חלק בירושה יש דרך לעשות כן גם ע"פ חוקי התורה. על פי הרוב הדבר גם מומלץ, כדי למנוע מראש מחלוקות ואיבה. ובלבד שיערוך צוואה הלכתית כשרה. וזאת מלבד הצוואה האזרחית שיערוך קודם כתיבת צוואה זו. ואז יכול הוא להיות בטוח כי גם לאחר אריכות ימיו ושנותיו יתחלקו הנכסים כרצונו גם ע"פ חוקי התורה. לא יהיו מחלוקות וגם לא יהיה גזל. ובלבד שיקפיד מאד שלא יהיו שינויים בתכלית הצוואות. בכל מקרה ראוי מאד להנחיל לבנים לבדם חלק מסוים ומכובד, כמו ספרי הקודש וכלי כסף של מצוה כמו גביעים

[א מקור העניין בפרשה. (נ טז) ויצו אַל יוֹסֵף לֵאמֹר אֲבִיךָ צִוֵּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר: וכתב כאן האברבנאל "ולפי שהם פחדו מהיות שגאה בלבו עליהם לכן צוו לאחד מן האוהבים שיאמר אביך צוה לפני מותו ר"ל הלא ידעת שמצוה לקיים דברי המת והנה אביך צוה לפני מותו כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי בלי ספק רעה גמלוך ולכן אחלה שתשא חטאתם". וכ"כ באלשיך כאן בזה"ל (טז) על כן ויצו את זולתם לאמר ליוסף אביך צוה. לומר הנה לשתי סיבות ראוי תעשה זאת. א. למה שהוא אביך. ב. שלא בלבד היתה אמירה כי אם צוה מחמת מיתה ומצוה לקיים דברי המת וזהו אומרו צוה. ושמא תאמר, אם כך היה, למה בחייו לא אמרתם כי אם עתה אחרי מותו. על כן אמרו לאמר כלומר הנה הוא צוה כדי שלפני מותו לאמר אותו לך, אך לא נדדמן לנו לעשותו, וזהו אומרו צוה לפני מותו לאמר:

ב. **האם כדאי לכתוב צוואה בכל מקרה**. כתב הגר"י בלויא זצ"ל בספרו פתחי חושן חלק ט (ירושה ואישות, כללי עריכת צוואה), והנה מי שיש לו בנים ת"ח ויר"ש והולכים בדרך התורה, והוא סמוך ובטוח שלא יריבו ביניהם בעניני הירושה, וגם אין חשש מצד דינא דמלכותא, נראה שמעיקר הדין מוטב שלא לערוך צוואה, ויניח הירושה לבניו או ליורשיו שיעשו עפ"י דין תורה בדרך של כבוד ואחווה ושלום, ואף אם רוצה להיטיב עם אחד מהבנים או לבנותיו, אם יודע שישמעו לקולו, מוטב שיעשה כן דרך בקשה לבניו שיעשו כך וכך, ויסביר להם הנימוקים לבקשתו, בכדי שיעשו רצונו בדרך של כבוד ויקיימו בזה גם מצות כיבוד אב, וזה עדיף מלעשות דרך צוואה. -אמנם לענין חלוקת העזבון, יש לפעמים שמן הראוי לעשות צוואה, ובפרט כשרוצה לשנות, אפילו במקצת, מסדר הירושה, ובפרט במקום שיש חשש שבלי צוואה יתעוררו בעיות מצד דינא דמלכותא, כגון בנכסי דלא ניידים הרשומים בטאבו, ובלי צוואה באופן המועיל יחלקו הירושה עפ"י דיניהם, ויצטרכו לבא בדו"ד לבקש חתימות, ואז עלולים יותר לבא לידי מריבות, ועכ"פ אי נעימות (ובקונטרס מדור לדור כתב שאם יש חשש שנכסיו יתחלקו עפ"י ערכאות, מוטב שיכתוב צוואה המועילה עפ"י דין תורה באופן שיועיל גם עפ"י ערכאות, שאם לא כן יכשלו הזוכים בערכאות בעון גזל).

ג. **חומר חלוקת הירושה לפי ערכאות**. הנה כפי שנתבאר שבכל מקום שיש אפי" ספק קל, שאם לא יכתוב צוואה יתחלק

הגאון רבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א
ראש ישיבת מחזה אברהם - חוג חתם סופר

בדין צוואה שנעשתה בערכאות

הנה האריכו בספרי האחרונים בדין צוואה שנעשתה בערכאות מבלי קבלת קנין שתחול לאחר מיתה, דבכה"ג פשוט וברור דליכא דינא דמתנת שכיב מרע, וכן לא היה כמתנה מחיים, ועיקר הספק בזה הוא האם יש בזה עכ"פ משום מצוה לקיים דברי המת. ובפשטות נראה דבדאי אין מקום לומר בכה"ג מצוה לקיים דברי המת, כיון דאנן נקטינן כדעת רבינו תם (שהובא בתוס' גיטין י"ג א), דלא נאמר דינא דמצוה לקיים דברי המת, אלא כשהושלש מתחילה לשם כך ביד שלישי, וכיון שבהי צוואות דילן ליכא השלשה מחיים, א"כ מהיכי תיתי נימא דישי בזה משום מצוה לקיים דברי המת.

אמנם ידועה היא המצאתו המחודשת של בעל האחיזר בספרו ח"ג סי' ל"ג, שהעלה דכיון דהצוואה יש לה תוקף מבחינה משפטית וחוקית, ממילא נחשב המקבל כעין מוחזק באותן נכסים, ושפיר אפשר לדנו כהושלשו בידו הני נכסי, עיין היטב בדבריו שם. וכעין זה הביא המהרש"ם במשפט שלום משרת תשורת שי, עיין היטב בדבריו שם.

וראינו בשו"ת נצח ישראל סי' כ' שכתב לפקפק בדברי האחיזר משום דאין ההשלשה הזאת באה רק לאחר מיתתו, ואנן בעינן שתהא ההשלשה מחיים, עכ"ד. ובאמת אי משום הא היה מקום לדון, דמצינן למימר דכיון דכבר נעשה מחיים המעשה שמחמתו יבוא ממילא כוח ההשלשה לבתר המיתה, חשיב כהושלש מחיים.

והנה מתחילה חשבתי, דבאמת הרי מבואר בריטב"א בשם הרא"ה וכן בר"ן ובמאירי דלא אמרינן להאי דינא דמצוה לקיים דברי המת, אלא היכא שאמר המצוה כן ליורשים עצמם והסכימו בפירוש או בשתיקה דהוי כהודאה, אבל היכא דאמר לאחרים ולא ליורשים, או שאמר לעדים שיתנו לפלוני ליכא משום מצוה לקיים דברי המת, עיין היטב בדבריהם. וכיון שכן מצינן למימר לכאורה דהוא הדין נמי בנידון דילן, כיון דלא אמר כן להדיא ליורשים אלא שכתב כן בצוואתו, חשיב כאומר לעדים או לעו"ד או לרב שהוא ידאג לקיים את צוואתו האחרונה, ובכה"ג ליכא משום מצוה לקיים דברי המת.

אולם נראה, דלדעת רבינו תם והעומדים בשיטתו דאית להו דבעינן הושלש, באמת לא בעינן כלל שתהא האמירה ליורשים, וסגי במה שהיה מעיקרא השלשה לשם כך, וכמשי"ת להלן בטעם הדבר. ובאמת כך נראה באמת מריהטת לשון הריטב"א, דמתחילה מייתי לדברי רבינו תם, וקדחי להו, ואחר כך מסיק דהאמת הוא כדברי הרא"ה דסגי באמירה גרידא, אלא דבעינן לכך תלתא תנאי, עיי"ש.

וטעם הדבר דלדעת ר"ת אי"צ אמירה ליורשים, דהנה בסברת פלוגתת רבינו תם והחולקים עליו נראה, דלדעת החולקים עיקר סיבת המצוה היא מחמת אמירתו של המצווה, ולכן בעינן את התנאים לאמירתו, אבל לדעת רבינו תם עיקר הסיבה שמצוה לקיים דברי המת נובעת מחמת ההשלשה, ולכן תו לא איכפת לן מידי בצורת האמירה, דבכל גווני שגילה בדעתו ליתן לפלוני, כיון שהיתה השלשה על דעת כן שפיר דמי.

ואמנם מבואר להדיא בדברי הש"ך והסמ"ע סי' רנ"ב, דנהי דאנן קיימא לן כדעת רבינו תם דבעינן דוקא השלשה, מ"מ פסיקא להו להני רבנותא דהוא הדין אם אמר להדיא ליורשים, והסכימו או ששמעו ושתקו נמי חייל עלייהו מצוה לקיים דברי המת, אפילו בלא השלשה. וחזינו מדבריהם דנקטי בפשיטות דבאמת בדינא דמצוה לקיים דברי המת איכא תרתי גווני, חדא דחייל מכח ההשלשה גרידא, וחדא דחייל מכח האמירה, והיכא דחייל מחמת האמירה, בעינן באמת דוקא אמירה בפניהם, וכנ"ל.

והנה לקושטא דמילתא אשכחן בשו"ת רעק"א סי' ק"ג והו"ד בפ"ת שם סק"ג, דאיהו קמתמה טובא על דברי הסמ"ע והש"ך בהא מילתא, דמסתמת דברי הריטב"א דמינה מייתי להאי דינא, מוכח לכאורה דאליבא דרבינו תם באמת לא קיימא לן כלל כדעת הרמ"ה, ולדידיה באמת בעינן דוקא השלשה וכלא השלשה לא מהני כלל.

עכ"פ לענינינו, כיון דבצוואות דילן ליכא השלשה, וליכא נמי אמירה ליורשים עצמם ממילא ליתא בהו לדינא דמצוה לקיים דברי המת, לא מצד מעשה ההשלשה ולא מצד תוקף האמירה, ודו"ק היטב.

והנה בשו"ת הריב"ש סי' ר"ז כתב דאף להרמב"ן דאית ליה דלא בעינן השלשה היינו דוקא בשכיב מרע שצויה, אבל בבריא שצויה מודה אף הרמב"ן ז"ל דבעינן דוקא השלשה, וזה חידוש גדול. ומסתמת דברי הרמב"ן ושאר הראשונים דקאי כוותיה, לכאורה לא משמע הכין, וצ"ע בזה. ובאמת דזיל בתר טעמא, דכיון דלדידיה עיקר הטעם הוא דעיקר המצוה נובעת מכח האמירה, וא"כ מאי איכפת לן בהשלשה, ועדיין צ"ע. ועיין היטב בשו"ת רעק"א הנ"ל דדוקא כשכותב כן לבנו, אבל אם השאיר לו מכתב סגור שיפתחנו לאחר מיתה לא, וצ"ע בזה. (שביבי אש עה"ת ח"א, עיי"ש הרחבה נוספת)

וחנוכיה. כדי לקיים לפחות בזה דין "ירושא דאורייתא". [ירושא כרצון התורה] כי בהנחלת הנכסים כדן התורה יש תועלת לנשמה בעולם העליון. כי בניו שהניח בעולם הזה, ממשיכים את עבודת ה' במקומו. והם חוליה נוספת בשרשרת הדורות הארוכה. [עי' שו"ע ורמ"א חו"מ סי' רנ"ב ס"א וסי' רפ"ב ס"א ובאגודת אזוב בהקדמה לאלון בכות] באפשרות המצוה לתת נכסיו או חלקם לפלוני, כאשר אחר מות אותו פלוני, יינתן לאחר מה שנתר מאותה מתנה. וכמו כן יכול לתת גם למוטב שלישי אחר השני כנ"ל. עי' שו"ע חו"מ סי' רמ"ח ס"א וסי"ג.

ו] הקנינים שעושים בצוואה. כאמור לעיל ע"פ חוקי התורה אין די ב"רצון המנוח", וחובה להקנות למוטבים בקנין המבטא גמירות דעת מוחלטת. אולם הואיל ואין האדם רוצה למסור נכסיו בעודו בחיים אלא לאחר אריכות ימיו, ואז הנפטר אינו נמצא עוד בעולם הזה, ואינו יכול להקנות מאומה. מצאנו לכך רבותינו הפוסקים דרכים כשרות ע"פ ההלכה. א. **"קנין מהיום ולאחר מיתה"**. כלומר ה"גוף" [לדוגמא: דירה] ניתן כבר מהיום, ואולם אין לכך כל משמעות מעשית בחיי המוריש, כי ה"פירות" [כלומר זכות הדיור וזכות ההשכרה וכו'] ניתנים רק "לאחר מיתה". וגם ממתנת ה"גוף" יכול המצווה לחזור בו עד שעה אחת קודם מיתה. כך שהוא יכול לנהוג בנכסיו מנהג בעלים לכל דבר כל ימי חייו. ב. ישנם חלקים בעיזבון שלא ניתן להקנותם "מהיום". וזאת מהסיבה הפשוטה ש"היום" אינם עדיין רכוש המצווה. והדוגמא הכי פשוטה נכסים שעדיין לא רכש, והוא עתיד לרכוש במהלך החיים לאחר כתיבת הצוואה, או הלוואות שחייבים לו ואינם ברשותו בפועל. (עי' שו"ע חו"מ סי' ר"א ס"א "דבר שאינו ברשותו של מקנה אינו נקנה. והרי הוא כדבר שלא בא לעולם". ועי' בשו"ע חו"מ סי' ר"ט ס"ד) הדרך הטובה הקיימת שיעשה רצונו גם בחלק זה, הוא **"קנין חכמי ספרד"** (ראה בשו"ע חו"מ סי' ר"ז ס"ט). כלומר התחייבות כספית של המצווה למוטבים, בסכום כספי גבוה פי כמה מאותו נכס או אותו סכום שהוא מיעד לתת למוטבים, כאשר יש סייג להתחייבות, כי אם נתינת אותו נכס או אותו סכום למוטבים תפקע התחייבות כלא הייתה. ההתחייבות באה למעשה להבטיח את קיום הצוואה המקורית. כך שכל ימי חייו הוא נוהג מנהג בעלים לכל דבר, ורק בבוא היום חייב להתבצע רצונו במלואו. המוריש יכול לחלק את נכסיו כרצונו לפי חלוקת אחוזים או ליחד נכסים או מטלטלים. ועדיף ליחד למנוע מראש כל מחלוקת.

ז] האפשרות לחזור. כדאי מאד לסייג את הצוואה באפשרות של חזרה ושינוי. ובדאי שלא כדאי לרשום ולתת את הנכסים עוד בחיים. כי מי יודע אם לא יצטרך להם המוריש עוד בחייו. ואז אפשר שיהיה מן הצועקים ואינם נענים.

ח] צוואה בפני עדים. יש לחתום בשטר הצוואה זה בפני זה המוריש ושני עדים כשרים ע"פ התורה. כלומר: גדולים בשנים, שומרי מצוות, שאינם

עיון הלימוד

הרב מ. קרליבך

קושית הריב"ש בדין מצוה לקיים דברי המת

הריב"ש בס"י ר"ז הקשה על עיקר מה שתיקנו חכמים שהבעל יורש את אשתו, וכי מה העילו חכמים בתקנתם, הלא לעולם תוכל האשה לסבב לבל יירש בעלה את ממונה, שהרי יכולה לצוות ליתן נכסיה לאחר, ומצוה על הבעל לקיים דברי המת, ואף דאיתא בב"ב קלג: דאין לו להאב להעביר נכסיו למי שאינו יורשו, מ"מ האשה אינה מצוה על אעבורי אחסנתא להסב את ירושתה מבעלה לאחר, ועשו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רכ"ד.

והנראה בזה, דהנה כתב הרמב"ן בגיטין יג. דגר [שמח בלא יורשים] שפקד מה לעשות בממונו אין בזה מצוה לקיים דברי המת, משום דכל המצוה אינו אלא ליורש שזכה בהממון בתורת ירושה, אך נכסי הגר שמת הפקר הם וכל הזוכה בהם כזוכה סן הפקד, הלא מעתה ניחא מה דאין חיוב על הבעל לשמוע לדברי אשתו שאמרה ליתן הממון לאחר, כיון דמה שהבעל יורש את אשתו לא הוי בגדרי ירושה כלל, וכפי שיבואר.

דהנה בכתובות פג: משמע דירשת הבעל אין לה עיקר מה"ת, וביאר בתוס' בכתובות נו: [ד"ה קסבר] דירשת הבעל אינה מדין קורבה, ובקוב"ש שם פד. [אות ש"ב] ביאר דהוא מדין הפקר ב"ד, וזהו שכתבו בתוס' דירשת הבעל אין לה עיקר מה"ת עכ"ד, וא"כ נמצא דהבעל זוכה בירשת אשתו ככל זוכה בנכסי הגר, וא"כ אין בזה מצוה לקיים דברי המת, כדברי הרמב"ן דבגר ליכא מצוה לקיים דברי המת כמש"נ.

אולם באמת אין דברי הקוב"ש נראין ככוונת התוס', אלא דלכאורה כוונת התוס' היא כמשמעות דברי הר"מ פ"ב אישות ה"ג דירשת הבעל אינה כאשר כל דיני ירושת קרובים אלא היא זכות אישות, והנושא אשה מיד זכה בירושתה, כי כמו שבנישואין זוכה הבעל

'מצווה לקיים דברי המת'

המחבר בשו"ע הלכות מתנת שכיב מרע מביא: 'מצווה לקיים דברי המת אפילו בריא שצווה ומת'. לכאורה נאמרה מצווה לקיים דברים שמצווה אדם טרם מותו. בין אם היה בריא כשצווה, בין אם היה שכיב מרע כשצווה.

בסוגיית הגמרא בגיטין על המשנה אם אמר 'תנו מנה לאיש פלוני ומת יתנו לאחר מיתה' מביאה הגמ' רב יהודה הנשיא אמר משום רבי יעקב שאמר משום רבי מאיר מצווה לקיים דברי המת' ומסיימת הגמ' 'קיימא לן מצווה לקיים דברי המת'.

ה'שדה חמד' כותב: 'ובעיקר דין מצווה לקיים דברי המת שהוא מקצוע גדול' ומביא שדנו בזה רבים מהראשונים ומהפוסקים. בשאלות רבות, כמו מה ההבדל בין דין שכיב מרע לבין דין מצווה לקיים דברי המת ועל מי מוטלת המצווה לקיים דברי המת, האם על היורשים או על כל אדם. האם מצווה לקיים זה רק בממונות או גם בדברים אחרים.

בשו"ת תשב"ץ כותב: 'שלא בכל דבר אמרו מצווה לקיים דברי המת, שאין האדם בשעת מיתתו נביא ולא מלך ונשיא שיצווה החיים לקיים דבריו, שאין שלטון ביום המוות. ולא אמרו זה אלא כשצווה שיעשה ממונו כלום, שמצווה לקיים דברו שהרי בממון שלו יכול לצוות וחיובין הכל לקיים דברו, ונכלל בכלל מצוות הנחלות'.

בפרשת ויחי 'ויקברו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ירך תחת ירכי'. יעקב אבינו משביע את יוסף ומבקש ממנו 'ועשית עימדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים'. הוא מבקש מיוסף 'ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם' יוסף מבטיח ליעקב 'אנכי אעשה כדברך' ויעקב לא מסתפק בזה 'ויאמר השבעה לי'.

אחרי שיעקב אבינו מברך את בניו 'איש איש כברכתו' ויצו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי קברו אותי אל אבותי אל המערה' הוא לא מסתפק בציווי ובשבועה של יוסף כמו שכותב הרמב"ן: 'אבל צווה לכולם עתה, שיקברו אותו אל המערה כאשר השביע ליוסף' 'כי פחד אולי לא ייתן פרעה רשות ליוסף לצאת מן הארץ'.

ואכן אחרי פטירתו של יעקב 'ויעשו בניו לו...כאשר ציווה' וישאו אותו בניו ארצה כנען ויקברו אותו במערת שדה המכפלה'. את הפסוק הזה: 'ויעשו בניו לו כאשר ציווה' מביא בשו"ת 'שואל ומשיב' מדרשות מהר"י שועיב שכתב בשם הרמב"ן שמכאן למדו חז"ל דמצווה לקיים דברי המת'.

אף על פי שלכאורה אם הדין הוא שמצווה לקיים דברי המת אז מדוע היה צריך יעקב לבקש מיוסף 'אם נא מצאתי חן בעיניך' ולהשביע את יוסף על כך. אדרבא אולי מכאן ראייה שדין מצווה לקיים דברי המת לא שייך לבקשה של יעקב מפני שהוא נאמר רק על דברים הנוגעים לממונו של המת.

בשו"ת 'שבות יעקב' לומד מהמשך פרשה זו, ממה שאמרו אחי יוסף ליוסף אחרי פטירת יעקב 'ויעשו בניו אל יוסף לאמר אביך ציווה לפני מותו' 'כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחסאתם כי רעה גמולך ועתה שא נא לפשע עבדי אביך' ויוסף אומר להם 'אל תיראו' ומפייס ומנחם אותם 'ואתם חשבתם עלי רעה' 'א' חשבה לטובה' משמע מפרשה זו שמצד 'מצווה לקיים דברי המת' לא הייתה ליוסף חובה למחול ולסלוח לאחים למרות שכך ציווה אביו.

נידון נוסף בדין זה הוא האם לגבי בניו של המת שחייבים בכבוד אביהם יש 'מצווה לקיים דברי המת' מדין כיבוד אב ואם. בתשובות רע"א דן בזה וכותב: 'בגוף הדבר אם ציווה אימו או אביו לעשות דבר אחרי מותו אם צריך לקיים הצוואה מדין כיבוד. דבר זה צריך עיון לדינא'.

מצד אחד הגמ' אומרת: 'מכבדו בחייו ומכבדו במותו' ומאידך אומרת הגמ': 'דאינו מחוייב בכבוד אחיו הגדול אחרי מיתת אביו' והרי כיבוד אחיו הגדול הוא משום כיבוד אביו.

כותב הרע"א לחלק: 'דעניין שהוא כבוד וגדולה בעצמותו כמו לומר אבא מארי, דבזה מגביה כבוד אביו זה שייך גם אחר מיתה. אבל כיבוד לעשות נחת רוח לאביו כענין מאכילו ומשקהו למנוע צערות אביו..בזה יש לומר דלא שייך אחר מיתה דלא איכפת להו בזה'.

במציאתה ומע"י כך זוכה בירושתה, וזהו שכתבו בתוס' דחשיב כאין לו עיקר מה"ת משום שאינו מדין קורבה, ויעוין מה שחקר באבני נזר י"ד ס"י שיי"ב אות פ"ה, ומעתה שוב נפלו דברינו מש"נ בישוב קושיות הריב"ש, וצ"ע.

וליישב כל זאת נראה להקדים, דהנה נראה דמלבד מה דינ לירוש זכות לירש נכסי מורישו, הרי שהמוריש הוא זה שמוריש נכסיו לירשיו, ודין הירושה בא לו לירשו גם מפאת בעלות המוריש על ממונו, ויסוד הדברים מבואר בדברי ר' יוחנן בן ברוקה בב"ב קל. [וכ"ה בשו"ע חו"מ סי' רפ"א ס"א]. דאם אמר פלוני בני יירשני ולא שאר בני דבריו קיימים, והוא דין מדיני נחלה שרק זה שמוריש לו האב יורש, ויעוין בש"י ר"ש בב"ב קיד. סק"ד.

ויסוד ברור לזה מהא דתנן בב"ב קכו: שהאומר בני זה לא יירש עם אחיו לא אמר כלום לפי שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה, הרי דביסודו הוא המוריש והוא הבעלים על ההתנאה כלפי זכות הירושה, וכל מה שאין מועיל תנאי הוא רק משום שאין אדם מתנה על מה שכתוב בתורה, ויעוין בתוס' רע"א פאה פ"ו מ"א מה שהעיר כע"ז לענין שחכה, וע"כ מבואר דבאמת הוא המוריש, ודין ירושה תליא ביה, ויעוין בזכרון שמואל סי' ס"ג סק"א.

אשר למש"נ מדברי הר"מ דדין ירושת הבעל יסודו אחד מזכותי האישות שיש לו לבעל באשתו, נראה דחלוק בזה דין ירושת הבעל ביסודו משאר כל הירושות, והוא דירושה זו אין האשה נחשבת כמורשת את נכסיה לבעלה, כי למש"נ נמצא שכל אשה נשואה אזי משעת הנישואין הרי היא ברשות בעלה לענין ירושתה, באופן דלפ"ז נמצא שהבעל הוא בעלים על זכות ירושתה, וא"כ אין האשה מורשת נכסיה לבעלה אלא הבעל הוא שירש את נכסיה ממילא.

הלא מעתה נראה, דהנה בח"י ר"ש גיטין סי' ט"ו ביאר דינא דמצווה לקיים דברי המת, דאין זה מצווה בעלמא, אלא שנתחדש דהמת נחשב בעלים לענין קיום דבריו בממון נחלתו, אשר נראה להוסיף, דכ"ז דוקא אם זכות הירוש הוא מכח מה שהמוריש הוריש נכסיו, [והוא כעין שויר במה שהוריש כדי לקיים ציוויו], אך בירושת הבעל שאין קנין הירושה מכח הנחלת האשה, בזה לא יתכן שתהא האשה נחשבת כבעלים על ממונה, דאדרבה הבעל הוא שקנה את ירושתה כמש"נ, ואין בכחה לשייר כיון דלאו מכחה קא ירית.

אכן כ"ז ניחא רק למ"ד דירושת הבעל דרבנן, כי לדידיה גדר הירושה הוא זכות אישות שיש לו לבעל באשתו וכמש"נ, אכן למ"ד דירושת הבעל דאורייתא, ולדידיה גדר ירושת הבעל הוא ככל ירושת קרובים [כמבואר באבני"מ סי' ע"ז סק"ה], א"כ לדידיה שוב יקשה דכל אשה תוכל לסלק את ירושתה מבעלה וכקושית הריב"ש, [ואף דעיקר קושית הריב"ש היתה רק למ"ד דירושת הבעל דרבנן דמה הועילו חכמים בתקנה זו, וא"כ למ"ד ירושת הבעל דאורייתא לק"מ, ובפרט אם נימא דמצווה לקיים דברי המת אינו אלא מדרבנן, יעוין במהרש"ם שם, הא מיהא לא מצינו שיכולה כל אשה לסלק נכסיה מבעלה באופן זה], וצ"ע.

והנראה בזה, דאף למ"ד דירושת הבעל דאורייתא, אין זה כדון כל ירושת קורבה [כמו שנקט באבני מילואים שם], אלא יסודו דין מחודש של ירושה בנכסי אשתו, ויסוד הדברים מפורש בתוס' בב"ב קנח. [ד"ה ובי"ה] דירושת הבעל אינה מחמת לתא דירושת קורבה לכו"נ, ומפורש גם בתוס' בב"ב קיג. [ד"ה מתה] דאין זה מדין קורבה אלא מדין שארות שהמה כגוף אחד, ויעוין בסנהדרין כת: מנין שהאשה כבעלה וכו', [ועוין בפמ"ג או"ח סי' תקצ"א בא"א סק"ז וז"ל, הפרש יש בין נחלה מאבות לבנים, ובין ירושה ע"י מעשה מאשה לאיש וכדומה, והארכתי בזה בפרשת ויצא (פכ"ח פ"ג), והדברים מכוונים].

הלא מעתה הדר דינא ליישב קושית הריב"ש כמש"נ, דכל עיקר דינא דמצווה לקיים דברי המת הוא משום שהמוריש הוא בעלים על ממונו אף לאחר מיתה לענין צוואתו, וא"כ כ"ז נכון רק בכל ירושת נחלות שיסוד זכיתו של הירוש הוא בצירוף מה שהמוריש מוריש נכסיו לירוש, אך דין ירושת הבעל ביסודו אין זה שהאשה מורשת לו לבעל, אלא הוא משום שנחשבים כגוף אחד, וא"כ אין בזה מצווה לקיים דברי המת.

מצוה לקיים דברי המת

אפרים בהלכות זכיה ומתנה סימן כ"ט דנראה מהגמ' בגיטין דמשום מלקד"ה זכה בה מיד, ולא היו רק מצוה בעלמא על היורש או השליש שיתנו לפלוני וכמובא ברש"י דזכה המקבל ומורישו לבניו, ואילו מדברי הר"ן בגיטין ד"ג משמע אחרת, דכתב לגבי קושית הגמ' והא לא משך ולכאורה הרי מלקד"ה, משום דבזה לא נעשה זכיית ממון כמתנת שכיב מרע אלא מצוה גרידא והמשנה מדברת בזכיית ממון, ויוצא להשאלה אם יש על קטנים מצוה או לא תלוי במחלוקת רש"י והר"ן, דלרש"י המקבל כבר זכה ברור שיש חיוב על הקטנים לתת להם דהרי זה כבר שייך למקבל, משא"כ לדעת הר"ן שלא נעשה זכיית ממון למקבל אלא מצוה בעלמא וקטנים לאו בני מיעבד מצוה ניהו. ולכאורה כך משמע מדברי התורת גיטין בדף י"ג ליישב קושיית התוס' על דברי הגמ' והא לא משך והרי קי"ל מלקד"ה, ונראה דמלקד"ה זה רק מצוה בעלמא ובמתניתין משמע יתנו בע"כ של היורשים דכבר קנה פלוני, ומשמע מדברי התו"ג שזה רק מצוה על היורשים לקיים דברי המוריש אבל אין כופין אותן לקיים דבריו וזה לא קנין כמו דברי ש"כ"מ ככתובין וכמסורין אלא מצוה בעלמא ותלוי ברצון היורשים.

ספק במצוה לקיים דברי המת

יש לדון כשיש ספק להלכה אם אומרים מצוה לקיים דברי המת, ולכאורה הכלל הוא בממון שספיקו להקל, וגם ספיקא דרבנן לקולא, וכתב בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב סימן מ"ב דאין ברור כ"כ שיהיה ספיקו לקולא אף שהוא רק דרבנן מדהחמירו בו לדחות עשה דאורייתא דלעולם בהם תעבודו בציוה לירושיו לשחררה שכופין את היורשים לשחרר (עי' גיטין מ"ט) ונפסק כן בשו"ע יו"ד רס"ז סעיף ע"ג, וא"כ אולי החמירו בו גם בדין ספק שלא יהיה לקולא דלא כשאר דרבנן, עיי"ש. בשו"ת יד יצחק ח"ג סימן פ"ז כתב בתו"ד דבספק מלקד"ה אומרים סד"א לחומרא היות והוא ספק מצוה וספק מצוה לחומרא, אך בסו"ד כתב ד"ל דתלוי במחלוקת הר"ן והרשב"א נדרים ד"ז והש"ך ביו"ד סימן ת"ט ס"ק י"ד כיון דיש בו גם ענין ממון, עי' בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"א סימן א' שהביא בשם מהר"י אבן שועב פ' יוחי שהביא בשם הרמב"ן דעשרה דברים נלמדו מצוואת יעקב לבניו ואחד מהם במש"כ

מובא בגמ' גיטין י"ד ע"ב ובכתובות ס"ט ע"ב הכלל "מצוה לקיים דברי המת" (עי' חו"מ סי' רנ"ב ורנ"ו ובאבן העזר סימן נ"ד), ויש לברר מתי נאמר כלל זה האם רק בעניני ממון בנכסיו ובירושתו, או שמא גם בשאר דברים אומרים כן. כתב בס' חסידים סימן תש"כ דלא נאמר כלל זה רק מה שנוגע לממון אבל אם ציוה לנהוג בזיון בגופו אין כלל זה, וכ"כ בשו"ת תשב"ץ ח"ג סי' ק"ל, ובשבות יעקב ח"א סימן קס"ח.

ויש להעיר ממה שנפסק ביו"ד שם"ד ס"י - מי שצוה שלא יספידוהו שומעין לו (עי' שו"ע חו"מ רנ"ג ס"ל), ויוצא דש"כ"מ שצוה שלא להספידו אין סופדין אותו, וכתב הסמ"ע (שם) דיש איסור להספידו משום דמצוה לקיים דברי המת. ובשו"ת אורנין תליתאי סימן כ"ד כתב ליישב דאם ציוה שלא יספידוהו ואין סופדין לו היינו שלא להוציא ממון לשכור לו מספידין דזה ענין ירושה וזוה שומעין לו דעל היורשים מוטל לקיים דברי המת, משא"כ אם אין הוצאת ממון לא שייך מצוה לקיים דברי המת ורשאיין להספידו, דמצוה לקיים דברי המת קיים רק בעניני ממון ולא בשאר דברים. אולם בתשובות רשד"ם יו"ד סימן ר"ג כתב דאף דבשאר דברים לא אומרים מלקד"ה היינו שאין כופין ע"ז אבל מצוה לקיים אינא ומש"כ מצוה לשמוע לו שלא יספידוהו ודלא כהסמ"ע. כמו"כ אם אדם ציוה את יורשיו לנהוג בזיון בגופו אין מקיימין דבריו ומ"מ אם יש בכך משום כפרה לנפשו רשאים לקיים דבריו וכ"כ בס"ח (שם) בשו"ת אהל משה משה (צוג) ח"א סימן י"ט כתב דאף דדין זה דהספד הוא לא בגדר מלקד"ה, בכל זאת כיון שההספד הוא לתועלת המת וכמו שכתב המעבר יבך, ובס' מנחת אהרן מאמר ד', דע"י ההספד מקילין צער המת ודחקו, י"ל אולי ציוה כן בשביל כפרה וע"כ מצוה לקיים דבריו, ואף שאין זה בכלל מלקד"ה. (עי' עיקרי הד"ט אור"ח סימן י"א אות י"ג).

המקור לכך הוא מדברי הגמ' סנהדרין מ"ז ע"א שחזקיה ביה לאביו לעיני כל כדי שיתייסרו לאחרים, וכמש"כ רש"י (שם) שתהא זכות הרבים תלויה בו לכפר על המחטיא את הרבים, (עי' שו"ת בית יצחק יו"ד סימן קנ"ז). ועוד כתב בס"ח דאם ציוה האב את בנו שהממון שאני מורישך אל תבזבז אותו לטובת אחרים ואל תתן ממנו לצדקה אלא תהנה בו רק אתה בלבד אין שומעין לו, וכמו"כ אם בציוויו יש נדנדו עבירה אין שומעין לו וכפי שמובא בגמ' ב"מ דל"ב ע"א שאין חיוב בכבוד אב שמצוהו לעבור על המצוות. (עי' שו"ת

מהרי"ט ח"ב חו"מ ו', שואל ומשיב מהדו"ק ח"ג סי' קנ"ח).

כתבו האחרונים להסתפק האם גם ביורשים קטנים אומרים מצוה לקיים דברי המת, או לאו כיון דקטנים לאו בני מיעבד מצוה ניהו. וכתב בשו"ת שמחת יום טוב בסימן כ"א להוכיח שגם בקטנים אומרים זאת, דהרי הראשונים חקרו דכיון דק"ל מצוה לקיים דברי המת למה תקנו שיהא דברי ש"כ"מ ככתובין וכמסורין תיפול דמלקד"ה ותירצו באופנים שונים, ואם נאמר דדין זה לא נאמר בקטנים הרי התירוץ מבואר דדין מתנת ש"כ"מ תקנו חז"ל שיועיל אפילו לגבי קטנים משא"כ בכלל מלקד"ה, ומדלא תירצו כך משמע דדין מלקד"ה שייך אפילו ביתומים קטנים, וכ"כ בשו"ת מהרלב"ח סימן ק"ז.

בשו"ת מנחת שי סימן ע"ה כתב להוכיח מדברי הגמ' בגיטין ד"ד ע"ב - הולך מנה לפלוני והלך ובקשו ולא מצאו תני חדא יחזרו למשלח ותניא אידך לירוש' מי שנשתלחו לו, והלכה כר"ש הנשיא דאמר יחזרו לירוש' משלח, ומק' הגמ' והא קי"ל מצוה לקיים דברי המת, ומת' הגמ' תני למשלח, ואם נאמר דביתומים קטנים לא אומרים מלקד"ה היה לגמ' לתרץ דמדובר ביתומים קטנים וע"כ דאין חילוק בין קטנים לגדולים, (עי' שו"ת אחיעזר ח"ג סימן ל"ד, ובשו"ת מהרש"ם ח"ב סימן רכ"ד).

והנה בגמ' גיטין ד"ד ע"ב מובא ישוב הסתירה תני חדא יחזרו למשלח ותניא אידך לירוש' מי שנשתלחו לו, ר"פ אמר הא דמית מקבל בחיי נותן הא דמית נותן בחיי מקבל, פירשו דהיכא דמת נותן בחיי מקבל יתן לירוש' המקבל, וכתב שם ברש"י - הלכך משעת מיתת הנותן זכה בהם המקבל משום דמלקד"ה ואפילו היה בריא. וכתב המחנה

המשך לימוד המוסר

מגביה כבוד אביו' כתב הרע"א 'שייך גם אחר מיתה'. מצינו בגמרא בעירובין: 'יורש כרעיה דאבוה' ורגילים לומר 'ברא כרעיה דאבוה' במשמעות דימוי זה מביאים משמו של הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל שהאדם כל זמן שהוא חי נקרא 'מהלך', שכן על ידי תורה ומצוות שעושה הולך ומתעלה. מה שאין כן אחרי מיתתו שנעשה חופשי מתורה ומצוות הוא נקרא 'עומד' כמו מלאך שנקרא 'עומד'.

האפשרות של נפטר להתעלות היא רק מכוח התורה והמצוות של בנו, תלמידו או אחרים שזיכה בחייו. וזו הכוונה 'ברא כרעא דאבוה' הבן הוא כמו הרגל של האב שממשיך ללכת. וכן כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה 'וצריך אדם להיזהר בתלמידיו ולאובהן שהם הבנים המהנין בעולם הזה ולעולם הבא'.

נתבונן ונלמד כמה חייבים אנו 'לקיים דברי המת' להמשיך ללכת בדרכי אבות מהחיוב שיש לנו לכיבוד אב מכבדו בחייו ומכבדו במותו לקיים את כל מה שחונכנו מהורינו כי בזה אנו מגביהים את כבוד הורינו להיותם 'מהלכים בין העומדים האלו'.

הודעה משמחת

בסיעתא דשמיא, ולבקשת ציבור הקוראים, אנו מתחילים אי"ה מסגרת נוספת של הפצת העלון במייל, המעונינים להצטרף ישלחו בקשה למייל: MISAVIV1000@GMEIL.COM

הופיע ויצא לאור

"מסביב לשולחן"

על חמישה חומשי תורה בעימוד חדש ומאיר עיניים 50 נושאים על פרשיות התורה

להשיג: ספרי הישיבה

הנושאים הבאים

שמות- המוהל בהלכה, ותקח צפורה צור ותכרות את ערלת בנה (ד, כה), אשה לאו בת מילה (ע"ז כז א). וארא- הפסקה. בא- מלאכה ביום טוב, כל מלאה לא יעשה בהם אן אשר יאכל לכל נפש (יב

מכון ירושלים

אוצר מפרשי התורה

אוצר כל הפירושים והביאורים על התורה בעריכה תמציתית וייחודית להשיג בהנויות הספרים

אשת חיל

מדרשים, נפתר, ראשונים, אחרונים, הסיודות